

NASİRÜDDİN

TÛ SÎ

Sevgi ve Adalet Temelinde Ahlak

Murat Demirkol

SUFİ
KİTAP

TAKDİM

İslam düşünce geleneğinin en dikkate değer alanlarından biri ahlaktır. Fakihler, muhaddisler, kelimciler, sufiler ve filozoflar gibi farklı zümrelerin tamamı kendi duyarlılıkları doğrultusunda ahlak teorileri geliştirmişler ve ahlak alanına katkı yapmışlardır. Bu bağlamda her bir zümrenin meseleyi farklı açılardan ele aldığını ve ahlakın bazı yönlerini veya meselelerini ilgilerinin odağına yerleştirdiğini söylemek mümkündür.

Fakihler, insanın iradeli davranışlarının dinin, aklın ve örfün öngördüğü iyi ve kötü bilgisi doğrultusunda nasıl şekillendirileceği sorusunu cevaplamayı amaçlar. Muhaddisler, iyi ve kötünün nihai ve yegâne ölçütü olan ilahî iradenin Hz. Peygamber’de (sav) somutlaştığını ve iradeli fiillerimizin kelimenin hakiki anlamda ilahî iradeye uygun olabilmesi için Hz. Peygamber’in söz, eylem ve onaylarının belirlenmesi gerektiğini düşünerek irademizle inşa edeceğimiz hayatın hangi esaslara uyması gerektiği sorusunu cevaplamayı amaçlar. Kelamcılar ayırtıda fakihlerle aynı çizgide yer almakla birlikte ahlaki

yargılarımızı mümkün kılan iyi ve kötü bilgisinin kaynağı nedir sorusunu cevaplamayı amaçlar. Sufiler Allah'a yaklaşmayı mümkün kılan ahlaki duygu ve melekelerin ne olduğu ve kulluğun ilerleyen aşamalarında bu duygu ve melekelerin nasıl dönüşüme uğradığı sorularını ilgilerinin odağına yerleştirerek teorik ve pratik ahlakın bütün meselelerini bu bağlamda ele alırlar. Ahlakı teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayıran filozoflar ise teorik ahlakta insanın ahlaklı davranışlar yapmasını mümkün yapısını, güçlerini ve her bir gücün hangi erdemsizliklerle nitelenebileceğini ve hangi erdemlerle nitelenmesi gerektiğini sorularını cevaplarken pratik ahlakta gerek bireysel gerekse toplumsal seviyede ahlaki hayata yön veren kuralların neler olduğuna dikkat çekerler. Her bir zümrenin ahlaki tefekkürünü ihtiva eden metinler, modern Batı düşüncesinin dünyanın geri kalanıyla birlikte İslam dünyasını da derinden etkilediği on dokuzuncu yüzyıla kaleme alınmıştır.

Hicrî üçüncü yüzyıl gibi erken dönemlerden itibaren filozofların metinleri ile din âlimlerinin metinleri arasında irtibat bulunduğu görülür. Maverdî, Ragıb el-İsfahânî gibi ahlâk düşünürlerinin metinlerinde Kuran ve Sünnet etrafında gelişen ahlaki tefekkür ile Platon ve Aristoteles'in metinleri etrafında oluşan ahlaki tefekkürün birleştirildiği söylenebilir. Fakat İslam düşünce tarihinde Gazzâlî'den (ö. 505/1111) itibaren farklı geleneklerin ahlak görüşleri hem aynı kitapta hem de ana bir teoride birleştirilmeye başlanmış, bu süreç Nasîruddin-i Tûsî ve Adudiddin el-Îcî

gibi düşünürlerce geliştirilerek devam ettirilmiş, Osmanlı döneminde bilhassa edebi unsurlarla da zenginleştirilerek zirveye taşınmıştır. Dolayısıyla İslam düşünce tarihinde hem farklı geleneklerin yazım tarzının sürdürüldüğü hem de aynı geleneklerin kazanımlarının bir araya getirildiği metinler modern döneme kadar yazılagelmiştir.

Sufi Kitap'ın ahlak serisi gerek her bir geleneğin kendisine özgü gerekse farklı geleneklerin mezc edildiği ahlaki tefekkürü okurlara takdim etmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan seride farklı geleneklere mensup düşünürlerin ahlak görüşlerinin sade ve okunaklı bir anlatısını bulacaksınız. Seri kapsamında yayımlanacak tercüme ve telif kitapların mütercim ve yazarlarının her birine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Onların özverili çalışması olmasaydı bu seri varlık kazanamazdı. Kitapların sipariş, hazırlık ve yayın süreçlerini yöneten Sufi Kitap çalışanlarına teşekkür ediyorum. Serinin ahlak tefekkürümüze ve daha erdemli bir hayat arayışımıza katkı sağlamasını diliyorum.

Ömer Türker

ÖNSÖZ

Tûsî'nin erdem ahlakının incelendiği bu kitap çalışması, İslam düşünce tarihinde erdem ahlakının kurucu filozoflarından Nasiruddin Tûsî'nin (ö. 1274) ahlak düşüncesini ortaya koymak için yayına hazırlanmıştır. Tûsî, selefi İbn Miskeveyh'in İslam düşünce tarihindeki ilk sistematik ahlak kitabı olan *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ı ana malzeme olarak kullanmak suretiyle o eserde görülmeyen üç bölümlü sistematikle *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eseri yazmıştır. Onun *Evsâfu'l-Eşrâf* ve *Ahlâk-ı Muhteşemî* adlarında başka iki ahlak eseri daha bulunsa da bu son iki eser, felsefi yöntem, erdem ahlakı perspektifi ve pratik felsefenin üç alanını kapsayıcılıktan uzaktır. Dolayısıyla bu kitap, İslam ahlak felsefesinin sonraki temsilci ve eserlerini derinden etkileyen *Ahlâk-ı Nâsirî* esas alınarak yazılmıştır.

Tûsî'nin erdem ahlakı, İslami kaynaklardan daha çok Sokrates, Platon, Aristoteles ve Galen gibi Antik Yunan ve Helenistik dönem filozoflarının eserlerine dayanmaktadır. Eser temelde felsefi bir karakter taşısa da anlatımın dinî referanslar ve örnek hikâyelerle desteklendiği gö-

rülmektedir. Bu kitap, “Ahlak Eğitimi” ve “Aile, Toplum ve Őehir” başlıklı iki ana bölümden oluşmaktadırdır. Ahlak felsefesi ve ahlak eğitimi ile ilgili konular birinci bölümde; ahlakın aile ve toplumdaki yansımaları ise ikinci bölümde ele alınmıştır. İkinci bölümde verilen bilgiler, *Ahlâk-ı N sır ’nin* Tedbîr-i Menâzil (Ev İdaresi) adlı ikinci bölümü ile Siyaset-i Müdün (Devlet Yönetimi) adlı     nc  bölümünden alınarak telif edilmiştir.

Tûsî, selefi ahlak filozofları gibi erdem ahlak teorisini    l  nefis anlayışı üzerine kurmuştur. Bu ahlak teorisinde erdem ve erdemsizlik için ortak kullanılan huy kavramı temel alınır. Huy, fiil ve davranışların insan nefisinden düşünüp taşınmaksızın kolayca çıkmasını sağlayan melekedir. Bu tanımıda iradilik görünmese bile melekenin oluşması istemli bir eğitim sürecinin eseridir. Tanım, güzel huyların meleke h line gelmesi hâlinde insanın erdemleri kolayca sergileyeceğini ima etmektedir. Temel erdemler, hayvani nefsin iki kuvvesi olan şehvet ve gazap g  leri ile insana özgü düşünen nefsin dengeli işlemesiyle ortaya çıkar. Buna göre şehvetin erdemi iffet, gazabın erdemi yiğitlik, düşünen nefsin erdemi hikmettir. Bir kişide bu üç erdemın tam gerçekleşmesi hâlinde adalet erdemi kendiliğinden ortaya çıkar. Ahlak eğitimi ile ulaşılmak istenen nihai yüksek erdem adalettir. “İnsanlar arasında sevgi devam ediyor olsaydı sosyal düzeni korumak için adalete ihtiyaç duyulmazdı.” önermesi, Tûsî’nin sevgiyi eğitimle kazanılan ahlaki erdemlerin üstünde tuttuğunu göstermektedir. Bu bağıntıdan hareketle onun erdem

ahlakının sevgi ve adalet temelli bir ahlak olduğunu söyleyebiliriz. Tûsî'ye göre ahlakın amacı mutluluktur. Mutluluğa ulaşmak için de insan nefsinin yetkinleştirilmesi gerekir. İnsanın yetkinliği, düşünen nefsin en üst seviyede geliştirilmesiyle mümkündür. Bu kitapta erdemsizliklerin ortadan kaldırılması anlamında nefis hastalıklarının tedavisi, sosyal ilişkilerin doğal kaynaştırıcısı olan sevgi, sevginin iradi yolla somutlaştırılmış hâli olan dostluk ve sosyal ortamlarda nasıl davranılması gerektiğine dair birçok açıklama yer almaktadır. Çalışmanın çağdaş ahlak eğitimine ilham kaynağı olmasını ümit ediyoruz.

Murat Demirkol

Şubat 2026, Ankara

GİRİŞ

Nasirüddin Tûsî, 1201 yılında Tûs'ta doğmuş, 1274 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Felsefe, mantık, kelim, ahlak, matematik ve astronomi alanlarında birçok ilmî çalışması olan Tûsî, İmamiyye Şia'sına mensup bir ailede yetişmiştir. Cengiz liderliğindeki Moğolların İran'ı istilas sırasında güvenli bir ortamda yaşamak amacıyla Nizarî İsmaililer tarafından yönetilen Alamut'a sığınmıştır. Bizat belirttiği gibi *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi bu ülkenin bir yerleşim birimi olan Kuhistan'da iken yazmıştır.

Tûsî, İsmaililer ile yaşadığı 25 yıllık zaman diliminde İsmaili akaidi benimsemiş olarak görünmüştür. Hatta bunu deklare ettiği *Seyr u Sülûk* adlı bir risale de yazmıştır. Tarafımızdan tercüme edilen bu risale *Şarkiyat Dergisi*'nde (2011, sy. 6, s. 125-139) yayınlamıştır. İsmaililik inançlarını ele aldığı *Ravza-i Teslim (Tasavvurât)* adlı bir Farsça kitap yazmıştır. Ancak İsmaili devletinin Moğollar tarafından yıkılması üzerine bu defa zamanın Moğol İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun himayesinde ilmî faaliyetlerini devam ettirmiştir. Hülagu'nun hizmetinde iken İsmaili

akaidi bırakmış, İmamiye mensubu olarak yaşamaya devam etmiştir. Yeni dönemde yazdığı *Tecrîdü'l-İtikâd*, *Kavâidü'l-Akâid*, *Telhîsu'l-Muhassal* gibi kelam kitapları Eş'arî, Mutezilî ve İmamî görüşlerin incelendiği ilmî eserlerdir.

Tûsî, İsmaililerden ayrılıp Hülagu hizmetinde çalıştığı dönemde büyük rağbet gören *Ahlâk-ı Nâsirî*'nin ön sözünü yeniden yazmıştır. Ancak burada eseri, İsmaili yönetici Nâsiruddin Abdürrahim İbn Ebî Mansûr'un ricası üzerine yazdığını da açıkça belirtmiştir. Tûsî, kitabın yazılış sebebini eserin başında açıklamıştır. Muhteşem ünvanıyla da tanınan İsmaili vali Nâsiruddin Abdürrahim İbn Ebî Mansûr, Tûsî'den İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk* (*et-Tahâre*) adlı ahlak kitabını Farsçaya çevirmesini istemiş, Tûsî, böyle değerli bir kitabın anlam inceliklerini çeviri ile yansıtanın mümkün olmayacağını ileri sürerek çeviri yerine bu kitabı esas alan yeni bir ahlak kitabı yazmayı önermiştir. Bu öneri yönetici tarafından kabul edilmiştir. Eser, işte bu yöneticinin ismi olan Nâsiruddin'e nispetle *Ahlâk-ı Nâsirî* olarak adlandırılmıştır.

Tûsî, girişte belirttiği gibi, pratik felsefenin üç bölümünü kapsayan sistematik bir kitap yazmayı taahhüt etmiştir. Çünkü ona göre *Tehzîbü'l-Ahlâk*, ahlak eğitimini konu edinen başarılı bir kitap olsa da onda ev idaresi ve devlet yönetimi ile ilgili bölümler eksiktir. Tûsî'nin eserinin özgünlüğü tam da burada aranmalıdır. Yoksa eserinin birinci bölümü, büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ından oluşmaktadır. Ancak *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ta onun

oluşturduğu sistematik yoktur. Tûsî, kendisinden sonra İslam dünyasında yazılacak bütün ahlak kitaplarına model oluşturacak şekilde eserini Tehzîb-i Ahlâk (Ahlak Eğitimi), Tedbîr-i Menâzil (Ev İdaresi) ve Siyaset-i Müdün (Devlet Yönetimi) şeklinde üç bölümlü sistematik bir ahlak kitabı şeklinde yazmıştır.

Tûsî, ahlak alanında *Ahlâk-ı Nâsirî* dışında *Evsâfu'l-Eşrâf* ve *Ahlâk-ı Muhteşemî* adlı iki kitap ile *er-Risâletü'n-Nasîriyye* adıyla yayınlanmış bir ahlak risalesi daha yazmıştır. *Evsâfu'l-Eşrâf* ve *er-Risâletü'n-Nasîriyye*, birkaç risale daha eklenerek Anar Gafarov tarafından *Seçkinlerin Ahlakı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009). *Evsâfu'l-Eşrâf*'in sistematigi *Ahlâk-ı Nâsirî*'ninkinden farklıdır. Bu eser, ahlaki konuları daha çok tasavvufi ahlak perspektifinden incelemektedir. Altı bölümden oluşan eserde ahlaki kavramlar özel başlıklar altında ele alınmaktadır. Birinci bölümde iman, sebat, niyet, sıdk, inabe ve ihlas; ikinci bölümde tevbe, zühd, fakr, riyazet, muhasebe, murakabe ve takva; üçüncü bölümde halvet, tefekkür, havf ve hüzn, reca, sabır ve şükür; dördüncü bölümde irade, şevk, muhabbet, marifet, yakın, sükûn; beşinci bölümde tevekkül, rıza, teslimiyet, tevhid, ittihad, vahdet; altıncı bölümde fena açıklanmıştır. *Ahlâk-ı Muhteşemî*'de ahlaki konu ve kavramlar yoğun bir şekilde ayet ve hadislerle desteklenerek işlenmektedir.

Tûsî'ye göre felsefe, insan nefsinin yöneldiği yetkinliğe ulaştıracak şekilde şeyleri olduğu gibi bilmek ve işleri gücün yettiği ölçüde gerektiği gibi yapmaktır. Felsefenin

birinci kısmı bilgi (ilim), ikinci kısmı davranıştır (amel). Bilgi, varlıkların hakikatlerini insanın gücü ölçüsünde gerçekte olduğu gibi kavramak ve onun hükümlerini tasdik etmektir. Davranış ise insanın eksiklikten yetkinliğe ulaşmak için gücünün yettiği ölçüde kuvve hâlinde olan şeyi fiile çıkarmak üzere hareketlerde bulunmak ve sanatları icra etmektir. Bu şekilde bilgi edinen ve davranışta bulunan kimse, yetkin bir filozof ve erdemli bir insan olur.

Varlıklar, ortaya çıkış şekline göre iki kısma ayrılır. Bazı şeylerin varlığı insanın iradesine bağlı değilken, bazılarının varlığı insanın irade ve tasarrufuna bağlıdır. İnsanın irade ve tasarrufundan bağımsız olarak var olan şeylerin bilgisine teorik felsefe (nazarî hikmet); insanın irade, tasarruf ve müdahalesiyle ortaya çıkan şeylerin bilgisine ise pratik felsefe (amelî hikmet) denir. Konumuz ahlak olduğu için burada teorik felsefe hakkında daha fazla bilgi verilmeyecektir. Pratik felsefe, insanları dünya hayatı ve meadî düzenlemeye sevk edecek ve yetkinliğe ulaşmalarını sağlayacak şekilde iradeli hareketler ve sınai fiillerin faydalarını bilmektir. Pratik felsefe, ahlak eğitimi, ev idaresi ve devlet yönetimi şeklinde üç bölümden oluşur.

Bireysel ve toplumsal hayatta düzenin gerektirdiği faydalı fiil ve davranışların ilkesi ya tabiat ya da kural koymadır. Tabiattan kaynaklanan davranışlar, basiretli insanların akıl ve tecrübelerinin gerektirdiği şekilde olup devirlerin ve kültürlerin değişmesiyle değişmez. Kural koymaya dayalı davranışlar iki şekilde incelenir.